

26. „Amikor különféle pénzekről beszélünk, akkor olyan különböző elnevezésű egységekre gondolunk, amelyek egymáshoz viszonyított értéke ingadozhat.” Hayek: A pénz elnemzetietlenítése, 47. old.

27. Uo. 38–40. old.

28. Uo. 41. old.

29. Uo. 50. old.

30. Hayek maga is megjegyzi, hogy: „A kibocsátó bank szempontjából valószínűleg kívánatos lesz megengedni előre bejelentett tőrési határokon belül mindkét irányú eltéréseket. Ebben az esetben ugyanis egészen addig, amíg a bank bebizonyítja arra irányuló képességét és eltökéltségét, hogy az árfolyamokat (vagy a valutájában kifejezett áruárakat) azonnal visszahozza a megadott értékre, a spekuláció segíteni fog ebben, és felmenti a bankot az abszolút stabilitást biztosító megelőző intézkedések megtételének szükségessége alól.” I. m. 51–52. old.

31. Uo. 52. old.

32. Uo. 52–53. old.

310

munkájának gondolati anyagával sem tudok hiánytalanul azonosulni; mindegyikkel szemben vannak fenntartásaim és ellenvetéseim. De mindegyikben sok fontos – nemegyszer rendkívül jelentős – gondolat található. Tiszteletre méltó Liska szellemi függetlensége, erkölcsi bátorsága és következetessége, nem is egy gondolatának mélysége.

Liska Tibornak a szocialista vállalkozással kapcsolatos koncepciója *gazdag és sokrétiú gondolati rendszert* alkot. Sokféle vetülete van: szűkebben vett *közgazdasági* (piac, árverés, kamatláb, hitel), *politikatudományi, szociológiai és szociálpszichológiai* (vállalkozói funkció és magatartás, a társadalmi tulajdon megszerzésének formái és az állampolgár viszonya a társadalmi tulajdonhoz) és *társadalomfilozófiai-etikai* vetület (az állampolgár „jussa”, jogai stb.). S mert gondolatok rendszere áll előttünk, nem osztályozhatjuk ízlésünk szerint: ezt szeretem belőle, amazt meg nem... Ennek ellenére el kell mondanom, mivel rokonszenvezem belőle – mielőtt a bírálathoz hozzáfognék.

Egyetértek Liskával a régi mechanizmus bírálataiban, valamint a 68-as reform óta kialakult mechanizmus bírálataiban is. Ezekben a kérdésekben is vannak közöttünk véleménykülönbségek, de a megegyezés vagy szoros hasonlóság dominál.

312

Kornai János: JÁTÉKSZABÁLYOK ÉS TÁRSADALMI REALITÁSOK

*Észrevételek Liska Tibor vállalkozáskoncepciójához**

Szeretném észrevételeimet aránylag kevés, de – nézetem szerint – fontos kérdésre összpontosítani. Nem vettem át Liska Tibor terminológiáját. Ehelyett a közgazdasági köznyelv szokványos kifejezéseit használom. Nem töreksem újszerűsége; megjegyzéseim számos ponton hasonlítanak másokéihoz; sok kérdésben megegyeznek mások megállapításai-val.

AMIBEN EGYETÉRTÉS VAN

Rendkívül nagyra becsülöm Liska Tibor munkásságát. A Liska–Máriás-mutatóval kezdeményezett gazdaságossági számítások, a világpiacon szerepét hangsúlyozó koncepció, az „Ökonosztát”, a lakáspiacról szóló tanulmány és most a vállalkozáskoncepció – kiemelkedően fontos mérföldkövek a magyar közgazdasági gondolkodásban. Egyetlen

*A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1982. január 28-án rendezett vitán elhangzott felszólalás alapján.

311

Liskához hasonlóan *helyeslem* azokat a törekvéseket, amelyek a piacnak nagy – az eddiginél sokkal nagyobb – szerepet szánnak az allokációban. Egyetértek vele abban is, hogy nemcsak a szűken vett anyagi javak, hanem a szolgáltatások, az infrastrukturális tevékenység allokációjában is nagy szerepet kellene játszania a piacnak.

Egyetértek a „vállalkozó” kategóriájának kiemelésével; annak hangsúlyozásával, hogy ez nem szinonimája a „menedzsernek”, akit a tőkés tulajdonos vagy a szocialista állam nevez ki. Liskának szerintem is igaza van abban, amikor felteszi a kérdést: szükség van-e a szó igazi értelmében vett vállalkozóra a szocialista rendszerben? És ha igen: hogyan „intézményesülhet” ez a társadalmi szerep? Maga a kérdésfeltevés is gyümölcsöző.

HA MŰKÖDNE...

A koncepció *bírálatát* két lépésben szeretném előadni. Először feltételezem, hogy a Liska-féle „játékszabályokat” össztársadalmi méretekben életbe léptetik, úgy, ahogy azokat alkotójuk elgondolta. Kérdés: meghoznák-e azokat az eredményeket, amelyeket Liska Tibor vár tőlük? Az elemzés következő lépése az lesz, hogy feltesszük a kérdést: képes-e egy

313

valóságos társadalom a Liska-féle játékszabályok szerint működni?

a) Minden társadalomban meghatározott személyek (egyének, vagy kisebb-nagyobb csoportok) rendelkeznek a termelőeszközök felett (értvén ezen nem a formális tulajdonjogot, hanem a tényleges rendelkezési hatalmat). A társadalmi-gazdasági rendszerek egyebek között abban különböznek egymástól, hogyan választódnak ki ezek a személyek. Hogyan megy végbe – nem a deklarációk szerint, hanem valóságosan – a *szelekció*? Milyen szerepet játszik ebben az örökölt vagy a saját élete folyamán szerzett tulajdon, a rendszerben való politikai elhelyezkedés, az egyéni képességek és így tovább?

Liska ezt a szelekciót egyetlen kritériumhoz kívánja kötni: a tőke feletti rendelkezés árverésén bejelentett egyparaméteres licitjéhez. Aki „rállicitál”, elveheti a rendelkezési jogot attól, aki azt addig gyakorolta. A licit mindenkor csak *ígéret*. Utólag derül ki, hogy az ígéretet beváltották-e vagy sem.

Ez egyoldalú, szűk és könnyelmű szelekciós elv. Aránytalanul nagy szerepet tulajdonít az egyéni önértékelésnek; annak, hogy a licitáló mérlegelje, hogy mire képes vállalkozni. Ez fontos erény – de nem kizárólagos jelentőségű.

b) A sikeres vállalkozás egyik alapfeltétele

a *biztonság*. Hosszú időhorizontra van szükség. Meg kell engedni, hogy egy-egy vállalkozó ideiglenesen vagy részlegesen kudarcokat szenvedjen el, ha később le tudja küzdeni a nehézségeket.

„Magasabb licittel bármikor elveheted” – ez az elv teljesen aláássa ezt a biztonságot. A Liska-féle játékszabályok vállalkozója sohasem tudhatja: nem veszik-e holnap ki a kezéből a rendelkezésére álló tőkét, mert akadt valaki, aki magasabbat licitált. Nem akkor veszíti el ezt a rendelkezést, ha végérvényesen megbukott, vagy ha önként át akarja adni, hanem attól bármikor megfoszthatják, még eredményes működés mellett is – amennyiben valaki magasabb licitet jelent be.

Ezért az állandó bizonytalanságot nem kompenzál az a tudat, hogy nem éri személyes anyagi veszteség. Az igazi „vállalkozó-típusú egyéniség” nemcsak keresni akar, hanem a termelőeszközök feletti rendelkezés hatalmát, az irányítás, a vállalkozás, a rendelkezés izalmát, presztízsét stb. is akarja. A vérbeli vállalkozót nem vigasztalja, ha kitessekelik a vezérigazgatói szobából, de kezébe nyomnak egy kötelezvényt: ezentúl sem keresel kevesebbet.

c) Egy walrasi „egyensúlyi kamatláb” (illetve az ezzel analóg Liska-féle indikátor) *nem lehet* egy jól működő tőkepiac *egyedüli regu-*

látora. Az allokációs döntéseket félreorientálhatja, ha azok kizárólag egyetlen jelzésre, a mindenkori kamatlábra reagálnának. Minden valóságos tőkepiac ennél sokkal összetettebb szabályozási mechanizmussal kénytelen működni.

...ÉS MŰKÖDNET-E?

Nem azt a kérdést teszem fel: milyen ellenállás várható a koncepció megvalósításával szemben az adott magyar társadalomban; van-e esélye annak, hogy elfogadtassék? Tételizzük fel, hogy az illetékes szervek elfogadják Liska Tibor javaslatait; készek meghozni a bevezetéshez szükséges törvényeket, rendeleteket stb. Mi történne ezek után?

Egy társasjáték szabályai szabadon kitalálhatóak. Kodifikáltak a sakk játékszabályai. De valaki kitalálhatta a „francia sakkot”, amelyben az győz, akinek hamarabb leütik minden bábuját. Valóságos társadalmak játékszabályait azonban *nem lehet tetszés szerint kiigyalni*. Liska itt osztozik azok hibájában, akiket élesen bírálni szokott: azokkal, akik minden páratlan évben új „szabályozókat eszelnek” ki abban a hitben, hogy a gazdaság az általuk kifundált játékszabályok szerint működik majd.

Valóságos gazdasági rendszerekben eleven

emberek cselekszenek, akiknek rokonszenves és kevésbé rokonszenves tulajdonságait egyaránt bele kell kalkulálni a társadalomról szóló elképzelésekbe.

Az „árverés” információs bázisa elkerülhetetlenül *torzított lesz*. Könnyű döntenie annak, aki egy benzinkút kezelésére akar vállalkozni. Pár napig megfigyeli a forgalmat, ismeri a benzinkút által fizetett és kért árakat stb. – ennek alapján eldönti, hogy vállalkozik-e. De mit csináljon az, aki egy exportcég átvételét mérlegeli? Ki van szolgáltatva annak az információnak, amit az eddigi vállalkozótól kaphat. Az annyi információt ad vagy tagad meg, úgy torzítja az információt, ahogy érdekei kívánják; attól függően, hogy meg akarja-e tartani a céget vagy meg akar-e szabadulni tőle.

A koncepció azzal számol, hogy független, egymással versenyző vállalkozókból áll a rendszer. A valóságban elkerülhetetlen az összeszövetkezés, koalícióképzés, kartellizálódás, koncentráció.

A koncepció az állami intézmények tökéletes *önkorlátozásával, önmegtartóztatásával számol*. Meg kell elégedniük a következő „semleges”, „pártatlan” szerepkörökkel: az árverések „kikiáltója”, a nemzet pénztárosa és könyvelője, a játékszabályok betartatója (a mérkőzés „játékvezetője”). Nézetem szerint a

modern államnak nem szokása megelégedni ezekkel a pártatlan szerepkörökkel. A bürokratikus hatalom nem szűnik meg attól, hogy gyakorlóit megpirongatjuk, és felkérjük őket: ezentúl szorítkozzanak a fenti semleges funkciók ellátására.

A Liska-féle koncepció egyetlen homogén játékszabályt írna elő a gazdaság minden területe számára. Igaz, megengedi a kísérletezést, de ha a kísérlet némileg más játékszabályt hozna előtérbe, akkor ezt írni elő – megint csak az egész népgazdaságnak. Valójában minden modern társadalom újra és újra létrehoz *egy más mellett* többféle szektort, amelyek különböznek egymástól a tulajdon, az irányítás – és velük együtt: a viselkedés – szempontjából. A jelenlegi magyar helyzet egyik biztató vonása, hogy ebben a tekintetben sokrétűbbé vált. Nem kívánatos – de nem is valószínű – a gazdaság minden részére érvényes univerzális és uniformizált tulajdonforma.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

A Liska-féle koncepció olyan *normatív elmélet*, amely nincs elégségesen megalapozva leíró-magyarító elméleti vizsgálatokkal. Nem elég azt kifejteni: miféle társadalmi formációt

mentes lesz azoktól a gazdasági és társadalmi hátrányoktól, amelyek a kapitalista gazdaságban megmutatkoznak – pusztán annak következtében, hogy ki akarja küszöbölni a „szabályos” kapitalista magántulajdont.

Sokkal több *tapasztalati ismeretre lenne szükség* azzal kapcsolatban is: hogyan működnek a különböző „vállalkozási formák” a szocialista országokban. Igaz, egyik sem pontosan az, amit Liska ajánlana, de azért vannak az ő elgondolásától nem teljesen idegen, azokkal némiképpen rokon képződmények is; a köztulajdon és a személyes birtoklás-rendelkezés különböző kombinációi. Melyek e formák működési tapasztalatai?

Ez a tapasztalati kutatás – a kapitalizmus és a szocializmus idevonatkozó jelenségeinek alapos vizsgálata – nélkülözhetetlen. Nem helyettesíthető játékszabályok „kitalálásával”. Aránylag nem oly nehéz egy eszményi rendszert papíron megtervezni. Különösen könnyű azt „eloirni” egy papiros-rendszer számára, hogy mentes legyen azoktól a hibáktól, bajoktól, vétkektől, amelyek különböző valóságos rendszereket jellemeznek. Nem szeretem a bürokráciát: legyen hát bürokrácia-mentes a társadalmunk. De nem szeretem a monopóliumot, a magántulajdont, a vagyonszerzést sem. Legyen hát olyan társadalmunk, amelyben mindez nem jelenik meg?

óhajtánánk. Alaposan ismernünk kell, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkeznek azok a formációk, amelyek – bizonyos vonásaikban – hasonlatosak ahhoz, amelyet óhajtánánk.

A Liska-féle gazdasági játékszabályok sok vonásukban hasonlítanak egy kapitalista áru- és tőkepiac szabályaihoz. Tudom, hogy Liska olyan képződményt akar, amely alapvető vonásokban eltérne a kapitalizmustól. Mégis, lehetetlen tudományosan megalapozott állításokat megfogalmazni az általa elképzelt rendszerről anélkül, hogy alapos, tárgyilagos, előítéletmentes összehasonlításokat ne tenne a kapitalista gazdaság működésével. Hogyan működik ott a tőkepiac, a hitelrendszer, a kamatláb, a részvénytőzsde, a vállalatalapítás, a vállalatok tulajdonának átadása, az árverés, a csőd; milyen az állam és a vállalat viszonya? Milyen a kis-, a közép- és a nagyvállalat helyzete? Miféle típusai vannak a tulajdonnak, a tulajdonosi, a menedzseri és a vállalkozói szerepkörnek és így tovább. Liska *nem győz meg* arról, hogy az általa elképzelt rendszer rendelkezni fog azokkal a gazdasági előnyökkel, amelyeket a kapitalista gazdaság felmutathat – annak ellenére, hogy ki akarja küszöbölni a „szabályos” kapitalista magántulajdont. És ugyanakkor *nem győz meg* arról sem, hogy az általa elképzelt rendszer

Sajnos a valóságos rendszerekben mindezek megjelennek, esetleg halmozottan is. A normatív elmélet akkor tekinthető tudományosan megalapozottnak, ha jónakul számba veszi azokat a tendenciákat, amelyek az ilyesfajta jelenségeket megszülik – s nem egyszerűen „kiiktatja” őket a játékszabályokból.

A VÁLLALKOZÁSKUTATÁS TÁRSADALMI HASZNOSSÁGA

Tudományos kutatóként több lényeges ellenvetésem van Liska Tibor koncepciójával szemben. Ennek azonban nem mond ellent, hogy tevékenységét és a munkatársaival együtt végzett vállalkozáskutatást és vállalkozáskísérleteket hasznosnak tartom, több szempontból. Kettőt emelek ki ezek közül.

A gazdaság *egyik* szektoraként kialakulhat az a forma, amely hasonló Liska elgondolásához: a reáltőke köztulajdonban van és marad, de üzemeltetésre magánszemély vagy magánszemélyek egy csoportja veszi át. Ha az üzemeltetésre többen jelentkeznek, akkor versenytárgyalás alapján dőlhet el, melyik vállalkozó kapja meg az üzemeltetés jogát.

Feltételezem, hogy – lényeges hasonlóságok mellett – a gyakorlatban ez a forma sokféle részletvonásában eltér a konkrét Liska-féle szabályoktól.

Meggyőződésem, hogy ez a forma nem válik kizárólagossá, sőt még a gazdaság nagy részét magában foglaló domináns szektorra sem. Az viszont elképzelhető, hogy kiszélesedik a jelenlegi állapothoz képest. Csak a más formákkal folytatott versenyben igazolódhat (vagy cáfolódhat meg), hogy rendelkezik-e előnyökkel azokhoz képest.

A köztulajdon és a személyes rendelkezés-vállalkozás Liska által ajánlott konkrét formáinál is nagyobb jelentőséget tulajdonítok a koncepció *szellemi erjesztő hatásának*. Elterjedt közgazdaságtudományunkban és még inkább a gyakorlati gazdasági életben az a gondolat, amely a „szabályozók” ismételt revíziójától reméli a problémák megoldását. A bérpreferencia függjön ettől és attól; a jövedelmezőségi ráta igazodjék ehhez vagy ahhoz, és így tovább. Liska ennél mélyebben fekvő problémákra irányította a figyelmet: a tulajdon, a kiválasztódás és az irányítás közötti összefüggésekre. Ezt a figyelemfelkeltést akkor is üdvösnék érzem, ha a konkrét válaszok, amelyeket a maga által feltett kérdésekre adott, nem tűnnek szememben meggyőzőeknek.

322

Berend T. Iván:

JEGYZETEK LISKA TIBOR SZOCIALISTA GAZDASÁGI MODELL ELGONDOLÁSÁHOZ

NÉHÁNY SZÓ A LISKA-MÍTOSZRÓL

Ha Liska Tibor gazdasági modell koncepcióját vizsgálni, értékelni kívánom ma, elkerülhetetlenül szemben találok magam valami furcsa, kibontakozó mítoszszál. Amint sokan elmondták, le is írták már: Liska személyében közgazdasági csodadoktor, próféta jár körünkben. Márpedig mítoszokkal és prófétákkal hálátlan, sőt úgyszólván lehetetlen vitázni. J. Robinson professzorasszony fogalmazta meg egyik szemináriumán, hogy a prófétának elegendő ugyanis, ha makacsul ismétlegeti állításait, míg a kutatónak bizonyítania is kell azokat.

Bevezetőben talán nem érdektelen és tanulságok nélküli, ha megkísérlem felvázolni e mítosz keletkezésének néhány okát. Közöttük nyilván nem kis szerepet játszik jelenünk közgazdasági közegének hirtelen változása, az ebből eredő, világszerte megfigyelhető gyakorlati és elméleti elbizonytalanodás, értékvesztés, sok, mindenre megoldást hirdető jelző és dogma megbicsaklása, hitelvesztése. Ilyen közegben ugyanis nyilvánvalóan termékeny talajra talál minden olyan gondolat,

323

Gyorsuló idő

Koncepció és kritika

Vita Liska Tibor
„szocialista vállalkozási szektor”
javaslatáról

Szerb. Sándor Sebő

Magvető Kiadó, Budapest

1985